

Pálffy István

AZ ANGOL KÖZGONDOLKODÁS ÉS A "SENTIMENTAL COMEDY"

A XVIII. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEIBEN

A XVIII. századi Angliának talán legsajátosabb, bár semmiképpen sem legértékesebb irodalmi terméke az a vigjátéktípus, amelyet már a kortársak is "sentimental comedy"-nek, azaz érzelmes vigjátéknak neveztek. E helyen aligha vállalkozhatunk arra, hogy részletesen végigjárjuk az érzelmes vigjáték kialakulásának útját; arra is csak töredékesen vállalkozhatunk, hogy bemutassuk szerkezeti, jellemábrázolási sajátosságait, dramaturgiai jellegzetességeit, s még inkább töredékesen vállalkozhatunk arra, hogy művészi minőségét értékeljük. Mindezekkel kapcsolatban - legalábbis előljáróban - elégedjünk meg annyival, hogy e műfaji változat lelkes propagátorára, Richard Steele-re hivatkozzunk, aki a par excellence érzelmes vigjáték, a The Conscious Lovers /'A lelkiismeretes szerelmesek', 1722/ előszavában szinte program-nyilatkozatként jelentette ki, hogy "bármilyen alapja a boldogság és a siker, tárgya lehet a vigjátéknak". "Nyilvánvaló - folytatja Steele -, hogy csak jobbitása a műfajnak, ha olyan örömöknek adunk helyet benne, amelyek túl finomak ahhoz, hogy nevetést keltsenek, s amelyek csakis gyönyörűségből fakadnak".¹ Steele klasszikus tekintélyt

is megszólaltat tétele érvényének bizonyítására. Ám nem Arisztotelészt, hanem Cicerót hívja igazának bizonyítására, amikor a mű 1723-as kiadásának előszavához a Rhetorica ad Herenniumból választja mottóul az alábbiakat:

"ama fajta történetnek, amely szinpadai jellemekek által mondatik el, vig beszéddel, változatos személyekkel, energiával, simasággal, gördülékenységgel, reménnyel, félelemmel, gyanúval, vágygal, együttérzéssel, változatos körülményekkel, a szerencse fordulataival, váratlan bajokkal, hirtelen örömekekkel és szerencsés végkifejlettel kell rendelkeznie".²

Az itt felsoroltakból Steele és érzelmes vigjátékokat író pályatársai jobbára csak az utolsó négyet valósították meg műveikben, s tették ezt alapvetően azért, mert ezek szolgálták leginkább didaktikus célkitűzéseiket. Ezzel tulajdonképpen el is érkeztünk a cimben jelzett összefüggéshez, a XVIII. századi angol érzelmes vigjáték és a korabeli közgondolkodás kapcsolatához. Ezt az összefüggést azért kell külön is hangsúlyoznunk, mert az angol drámatörténészek, az érzelmes vigjáték megjelenéséről, fejlődéséről szólva, többnyire megelégednek azzal, hogy létrejöttét annak tulajdonítsák, hogy ez a szabados szellemű, olykor az obszcenitásig is elmerészkedő restaurációs vigjáték ellenhatásaként könyvelendő el.³ Más esetekben túlságosan is általános a magyarázat: a XVIII. század elején, úgymond, szükségszerűen el kellett halnia a restauráció-kori vigjátéktípusnak,

a comedy of mannersnek, mert az a polgári, vagy polgá-
riasult réteg, amely ez időben a színházak közönségét
adta, egyszerűen nem ismerte azokat a viselkedési-maga-
tartási normákat, amelyek a comedy of mannersben, mint
művészi tükörben megjelentek, s helyette egy olyan vig-
játéktípusnak kellett felbukkannia, amely a polgári ré-
teg magatartási normáit tükrözte. Mindezzel kapcsolatban
megemlíthetünk még egy harmadik álláspontot is, amely e-
gyetlen ténynek, Jeremy Collier színházellenes kirohaná-
sának, a Short View of the Immorality and Profaneness of
the English Stage /1698/ c. pamfletjének tulajdonítja a
comedy of manners hanyatlását, illetve a szentimentális
vigjáték megjelentét.

Ezzel szemben a műfaji változat megjelenésének
igazi okát inkább abban kell látnunk, hogy a közgondol-
kodásban igen jelentős változások következtek be a XVII.
század végén, illetve a XVIII. század elején. Ezeknek a
változásoknak az említett Collier-pamflet csak egyik meg-
nyilatkozása volt, s úgyszintén csak kísérőjelensége volt
e változásoknak a viselkedési-magatartási normákkal szem-
ben kialakult újfajta igény. Ez az újfajta közgondolkodás
a XVII. és XVIII. század fordulójára - épp a polgári forra-
dalom egyik maradandó vívmányaként - jellegzetesen polgá-
ri, méghozzá forradalom utáni minőségű, felvilágosult pol-
gári közgondolkodássá alakult. Egyfelől megszabadult a
polgárháborús évek szélsőséges puritanizmusától, ugyanak-
kor pedig még nem vált - mint ahogyan a XVIII. század végé-

től kezdődően ismerjük - arisztokrata stílust szolgáiban utánzó-majmoló sznobizmussá.

A közgondolkodásban a vallásosság terén is változás állott be. A kálvinizmus szigetországi változata világiassá szelidült, s e világias, a földi valóság dolgaira is odafigyelő vallásosság a közgondolkodás szerves részét képező új embereszményt, a dolgozó-szorgos, jólnevelt, erkölcsös polgár képét állította a középpontba. Ezt az embereszményt hitte, vallotta, hirdette a XVIII. századi angol polgárság, ezt az eszményt állította mércéül önmaga elé, és ennek az eszménynek a szellemében ítélte el a restauráció arisztokrata életmódját, kultúráját - ezen belül: színházát is! -, s minden olyasmit, ami régebbi, "barbár" szokásokat jelenthetett.

Ennek az eszménynek a szolgálatába állította a polgárság az irodalmat, azon belül, mint legközvetlenebbül ható művészeti intézményt, a színházat is. E tekintetben külön figyelmet érdemel az a körülmény, hogy ez adott esetben színházművészeti - vagy pontosabban fogalmazva: színházpropagandai szempontból mindenképp egy eszménykép megjelentetéséről és nem a tényleges emberi valóság utánzásáról van szó; vagyis olyan jellemeke színpadra állításáról, akik elképzelt, ideális erkölcsi normarendszert képviselnek, s természetesen mindig olyan drámai cselekményszövegről, amelyben - az eszménynek megfelelően - a pozitív jellemeke szélsőséges jóságukban mutatkozhattak, a negatívnak induló /vagy ingatag/ jellemeke pedig jókká ala-

kulhattak. Az ilyen "megtérésekben", a megtérések okozta "gyönyörűségben" rejlő didaktikai értéket tartotta pl. Steele a vigjáték lényegének. Mindezzel kapcsolatban, visszautalva a XVII. és XVIII. század fordulójának vallásosságával kapcsolatban mondottakra, hadd hangsúlyozzuk, hogy az érzelmes vigjátékok "megtérései" minden egyes esetben a polgári erkölcsi ideálhoz való hozzáilleszkedést jelentik, s soha nem jelentenek vallási színezetű, tartalmú megtérést, ami nagyon is összhangban van az-
zal, hogy a XVII. század 40-es, 50-es éveinek angol polgári puritanizmusa a századfordulón már háttérbe szorult, s helyét a protestáns Észak-Európában teret hódító irányzatnak, a politikai kompromisszummal megelégedett angol nagypolgárság eszmevilágához nagyon is jól illő pietizmusnak adta át. A pietizmus egyik sajátos vonása épp az volt, hogy evilági etikai normákra váltotta át a vallást; így aztán természetes, hogy e normák propagálása, dramaturgiai eszközökkel való népszerűsítése elsőrendű követelmény lett a századfordulón, sőt már a XVII. század utolsó negyedében is. Már 1675-ben azt olvashatjuk Sir Richard Blackmore Prince Arthurjának előszavában, hogy "a drámairás célja az, hogy csiszolja elménket és szabályozza viselkedésüket", míg Jeremy Collier egyenesen úgy fogalmazott, hogy "a szindarabok feladata az erkölcs propagálása".⁴

A vigjáték morális-etikai funkciójáról természetesen nem az itt említett szerzőknél esik először szó. Hogy

csak a szigetországban belül maradjunk: Ben Jonson, például, minden lehető alkalmat megragadott, hogy kifejezésre juttassa a komédia nevelő funkciójáról alkotott nézeteit. Csakhogy Jonson - és rajta kívül sokan mások - a hibák, emberi gyengeségek, gyarlóságok gúnyos leleplezésében, szatirikus ábrázolásában látták a komédia feladatát, azaz a komikum, a "nevetséges" értelmezésében az arisztotelészi elmélethez állottak közel: a csúfot, a rútot tartották a komédia tárgyának, míg a szentimentális vigjáték hívői, a kor közgondolkodásához és az abból származó művészi meggyőződéshez ragaszkodva, csakis a jó felmutatását, illetve a rossz jóra térését fogadták el változó komédiai tárgyként.

Ha közelebbről vizsgáljuk a "megtérés" kérdést, talán azt tekinthetjük a legszembevetőbb momentumnak, hogy az érzelmes vigjátékban a jóra térés sohasem külső körülmények, hanem inkább bizonyos belső szándék megvalósulásaként következik be, mondhatnánk: önreformálásként. Tulajdonképpen ez is pietista doktrina népszerűsítését szolgálta, szemben a korábbi puritán meggyőződéssel, amely a predestináció tanához ragaszkodva, nem ismerte el a szabad akaratból való önreformálás lehetőségét. Ugyanakkor, ennek a motívumnak van egy, szorosabban a XVII. század végének, a XVIII. század elejének a közéletéhez, közgondolkodásához kötődő momentuma is; nevezetesen az, hogy jól illeszkedett a korabeli közéletben jelentős szerepet játszó, többnyire az erkölcsök megreformálását,

a jó-polgári magatartás normáinak kimunkálását célul tűző, részben titkos, részben nyíltan működő társaságok tevékenységéhez.⁵

Ezek után - röviden - vizsgálat tárgyává tehetjük, hogy milyen művészi minőségű vigjátékot eredményezett Angliában a XVIII. századi közgondolkodáshoz való közeledés, illetve az azzal való alkotói azonosulás. A közgondolkodáshoz szabott dramaturgiai tendenciák, az erkölcsök megnevesítésére, a társadalmi szokások megreformálására irányuló drámairói szándék először Farquharnak és Cibbernek az 1600-as évek végén, az 1700-as évek elején irt műveiben mutatkozik; tegyük hozzá: igencsak művészietlen módon. Farquharnak Love and a Bottle /Szerelem és egy flaskó, 1698/, illetve Cibbernek Love's Last Shift /A szerelem utolsó fortélyja, 1696/ című vigjátékában alig történik más, mint hogy a restaurációs kor comedy of manners-ére emlékeztető, pikáns-gáláns kalandokból összeszőtt cselekményre egy váratlan, indokolatlan és indokolhatatlan "megtérés" épül. Lényegében ugyanilyennek tekinthetjük Cibber "legszentimentálisabb" vigjátékát, a The Careless Husbandet /A nemtörődöm férj, 1704/ is, amely szintén a comedy of manners sémáját követi, azzal a különbséggel, hogy az előbb említett művek befejezéséhez hasonló szentimentális happy endinget tartogat a néző számára. Colley Cibber vigjátékával kapcsolatban jól szembesíthetjük a tényleges társadalmi motívumokat a színmű cselekményének nyomvonaláival és a

főszereplők jellemrajzának drámai manipulálásával. Cibber színművében tulajdonképpen abból tevődik össze a cselekmény, hogy a sokszorosan megcsalt feleség, Lady Easy ügyes és főleg türelmes kezeléssel kigyógyítja krónikus hűtlenségéből a szoknyavadász férjét, Sir Charles Easyt. De mi rejlik tulajdonképpen a türelmes "gyógyító kúra" háttérében? A szenvedő hitves szenvedélyes szerelme? Nem; két, igen csak lényeges tényezőt kell látnunk a jellem- és akció-motiválásnál. Az egyik morális, etikai, a másik tényszerűen anyagi. Ami az elsőt illeti, Lady Easy morális szempontból tarthatatlannak érzi azt, hogy férje füvel-fával /beleértve saját komornáját is/ megcsalja. Morális szempontból tarthatatlan ez a helyzet abban az újféle, polgári társadalmi légkörben, ahol a házasság intézménye a társadalom szempontjából egyike a legalapvetőbbeknek. A másik tényező anyagi természetű, s ennél rögtön figyelembe kell vennünk a nő vagyoni jogi helyzetét a polgári házasság-intézményen belül a XVIII. század elején. Figyelembe kell vennünk, hogy az angol törvénykezés ebben az időszakban még nem rendezte a feleség vagyoni jogi helyzetét, s a férj "mindenbirtoklását" a tétéles jog és a közgondolkodás is kizárólagos érvényűnek tekintette; a férji hűtlenséget tehát a feleségnek - vagyoni okok alapján - nem lehetett semmi más módon tudomásul vennie, csak a belenyugvás, vagy a Cibber-darabban látható női praktikák "kúrájának" alkalmazásával.

Az mindenképpen figyelemre méltó, hogy ezek a moti-

vumok nem nyernek konkrét kifejezést a műben, inkább csak olyan formában jelennek meg, hogy Lady Easyt az író polgári ideálnak rajzolja meg: szigorúan és józanul erényesnek, az emberek belső értékeit méltányolónak, őszintén és nem bigott módon vallásosnak. Ugyanakkor a férj és a feleség közti házassági konfliktussal kapcsolatban az igényel külön figyelmet, hogy itt a korabeli angol társadalomban jelenlévő két társadalmi elem, az arisztokrácia és az általa képviselt morális nihilizmus, valamint a polgárság és az általa képviselt új erkölcsi értékrendszer összeütközése tükröződik, s hogy a hitves által megtestesített polgári erények végső diadala - a szoknyavadász férj "megtérése" - végső soron az új, polgári erkölcsi ideál fölényét, áhitott győzelmét fejezi ki a színpad nyelvén. Ez a győzelem a forrása annak a "gyönyörűségnek", amelyben - mint mondtuk - a kor közgondolkodása a vigjáték funkcióját és lényegét látta.

Itt kanyarodhatunk vissza Steele-hez, s már említett The Conscious Lovers című szentimentális vigjátékához, amelyben a kibékülések, a szerencsés felismerések, a boldog egymásra találások adják a főbb motívumokat, s amelyben a szereplők magatartása is tökéletesen illik ahhoz a szindarab tipushoz, amelynek feladata az volt, hogy a jó példa felmutatásával tanítsa, nevelje a korabeli közönséget. Az önmérsékletnek, a tüdő szerénységnek, az igazi állhatatosságnak, az érzelmek tiszta harmóniájának bemutatása - ez a The Conscious Lovers lényeg-

ge. De itt már egy sajátos kör bezárulásának vagyunk szemtanúi: a komolykodó, az erkölcsöt prédikáló közgondolkodás kiszorítja a vigjátékból a komikumot, s helyébe a polgár eszmevilágát, erkölcsi nézeteit, az életről alkotott illúzióit lopja be a vigjátékba.

Épp Steele vigjátéka a legjobb példája annak, hogy a valóságábrázolás hitele minimálisra csökken ebben a típusban, ami ugyanakkor a polgári közgondolkodás esztétikai értélcsökkentő hatásának is egyik legmeggyőzőbb példája. Mindezek ismeretében mondhatunk a XVIII. századi közgondolkodás és a szentimentális vigjáték összefüggéseivel kapcsolatban olyan ítéletet, amely elmarasztalja a szentimentális vigjátékot művészi minőség dolgában, s amely elmarasztalja a kor polgári közgondolkodását, amiért olyan vigjátéktípus létrejöttét segítette elő, amelyet csak mint kortörténeti dokumentumot tarthatunk számon.

J e g y z e t e k

- 1 The Conscious Lovers, in: G. H. Nettleton - A. E. Case /szerk/: British Dramatists from Dryden to Sheridan, London; 1939. p. 439.
- 2 U.o.
- 3 V.ö.: Allardyce Nicoll: A History of English Drama, Cambridge, 1955, II. p.2.; Bonamy Dobrée: English Literature in the Early 18th Century, 1700-1770, Oxford, 1959, p. 223.
- 4 Collier's Short View ..., London, 1892. p. 1.
- 5 Egész sereg reformista társaság működéséről tudunk Josiah Woodward An Account of the Rise and Progress of the Religious Societies in the City of London and of their Endeavours for Reformation of Manners /1698/ c. munkájáról; ezek részben titkos társaságokként, részben a III. Vilmos alapította Society for the Reformation of Manners keretében működtek.